

ANATOMIA E MBISHKRIMIT TË MEDAURËVE

Akad. Prof.dr. Apollon **BAÇE***

PËRMBLEDHJE

Mbishkrimi i Medaurit, është një përkushtim në vargje të cilin konsulli i provincës Africa Proconsularis, origjinar nga qyteti Ilir Rizon, ja dedikon hyut ilir Medaur. Mbishkrimi u zbulua në mesin e shek. 19 në Lambaesa (Tazoult, Algjeri), kryeqytetin ushtarak të Africa Proconsularis-it, dhe u përfshi në korpusin e Mbishkrimeve Latine (Corpus Inscriptionum Latinarum, CIL. 3. 1716; 8. 2581). Mbishkrimi u gjend në një nga tempujt e vegjël (naiskos) të Asclepeion-it (162 e.s), arealit të shenjtë të gjysmë-perëndisë së mjekësisë Eskulap (Aesculapius) dhe perëndeshës së shëndetit Salus. Ky i fundit, krahas funksionit fetar, shërbente për trajtimin termal dhe shërimin theurgjik (θεουργία) të ushtarëve, kurimin nga perëndia gjatë gjumit mistik, dhe si i tillë ishte një nga mjediset më të frekuentuar të qytetit. Nga ky mbishkrim ishte ç'gdhendur me daltë dhe çekan, shkronjë pas shkronje, emri i konsullit blatues, çka dëshmon për fatin e tij tragjik: Ekzekutimin dhe dënimin me "mallkim të kujtimit", me Damnatio Memoriae. Në përputhje me aksiomën Orwell-iane "Ai nuk ekziston. Ai nuk ka ekzistuar kurrë", emri i tij ishte fshirë nga tërë mbishkrimet, aktet dhe librat e historisë. Ky proces, i njëjtë me atë të rishkrimit të historisë dhe retushimit të fotografive në periudhën e komunizmit, sot kundrohët si censurim historik, por për romakët ai ishte shumë më tepër. Dënimi pas vdekjes (poena post mortem) me mallkim kujtimit, synonte këputjen e jetës transcendental-e, jetës së përtejme, e cila sipas besëtytnisë vazhdonte falë ngulmimit të kujtimit (perseverantia memoriae). Kur kujtimi mallkohej, ai nuk ngulmonte dot më dhe jeta e përtejme shuhej. Çka të çon në paradigmen po Orwell-iane "Kush kontrollon të shkuarën, kontrollon të ardhmen. Kush kontrollon të tashmen, kontrollon të shkuarën".

Fjalë kyçe: Anatomia, medaure, perandori commodus, shëmbëlltyra tredimensionale, mbishkrim, hyu Medaur.

HYRJE

Mbishkrimi poetik i Medaurit nuk merr mundin ti hedhë supeve Medaurit as edhe mantelin e "interpretimit romak" (*interpretatio romana*) të cilin ishin detyruar ta mbanin një varg perëndish, si Ilire, si Diana e Kandavisë (*Diana Candaviensis*), ashtu dhe jo ilire, si *Jupiter Dolichenus*-i hitit. Në të kundërt ai krenohet me origjinën ilire të Medaurit, duke parapëlqyer trajtën origjinare *delmat*, të kafshës totem të fisit, delme a dele, ndaj trajtës zyrtare romake *dalmat*.

1. ANATOMIA E MBISHKRIMIT TË MEDAURËVE

1.1 MBISHKRIMI

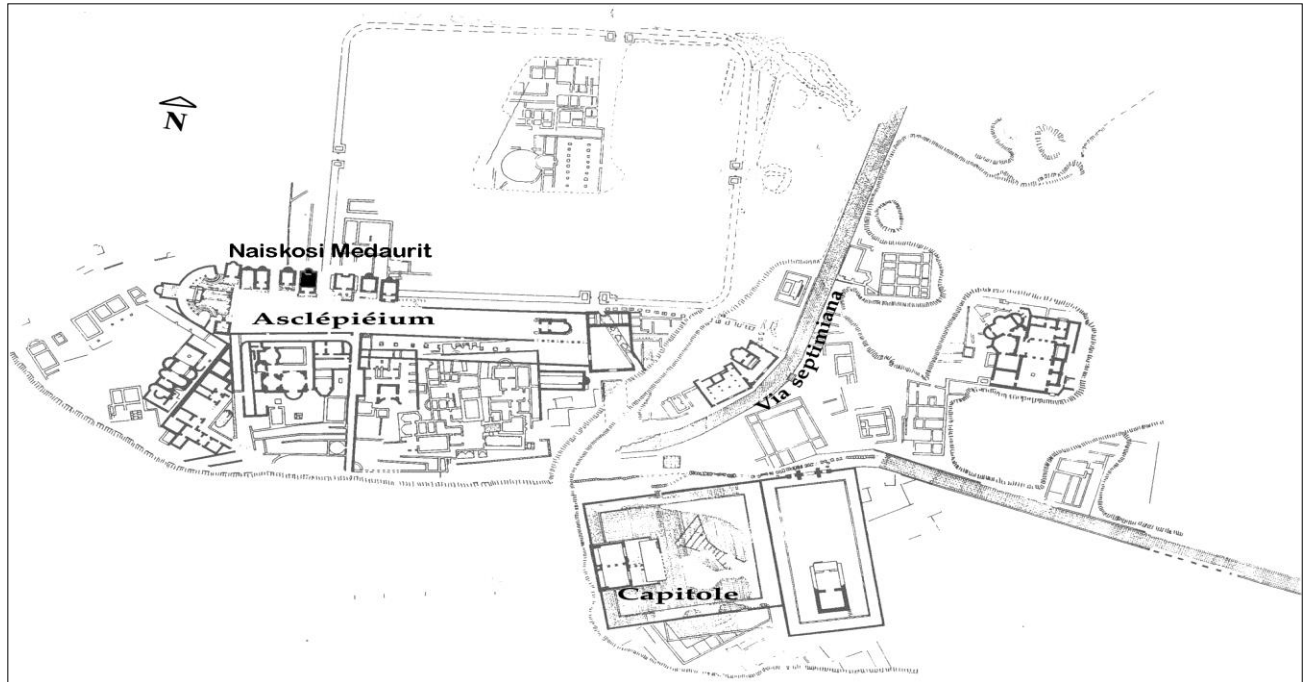
Mbishkrimi i Medaurit, është një përkushtim në vargje të cilin konsulli i provincës Africa Proconsularis, origjinar nga qyteti Ilir Rizon (fig.-1), ja dedikon hyut ilir Medaur. Mbishkrimi u

zbulua në mesin e shek. 19 në *Lambaesa (Tazoult, Algjeri)*, kryeqytetin ushtarak të *Africa Proconsularis*-it (fig 2), dhe u përfshi në korpusin e Mbishkrimeve Latine (*Corpus Inscriptionum Latinarum, CIL. 3. 1716; 8. 2581*).¹

Fig. 1. Gjiri Rizonit (Kotorska Boka)

¹ Mbishkrimi, i kopjuar paradoksalisht mjaft saktë nga ushtari i legjionit të huaj J. Konarzewski dhe mjaft keq nga epigrafi L Renier (*Inscription romanes de l'Algerie, Paris, 1858, 85, 36*) u përfshi në Korpusin e Mbishkrimeve Latine të drejtuar nga T. Mommsen (*CIL 3. 1716, CIL 8. 2581*) dhe më tej u ribotua në korpuset Mbishkrime të Zgjedhura Latine (*ILS (Inscriptiones Latinae Selectae 4881)*) dhe Poezi Epigrafike Latine (*CLE, Carmina Latina Epigraphica 1527*). Ndërsa tërë rreshtat e mbishkrimit kanë interpunksion, shenja pikësimi mes fjalëve, rreshti 3., për shkak të gjatësisë nuk ka shenja interpunksioni. Po për shkak të kësaj gjatësie ET shkurtohet në E dhe QVOQUE në QVOQ. Për balancimin e teksteve të shkurtër të rreshtave 2 dhe 4, në mbishkrim janë gdhendur gjethet bliri (*Tilia europaea*). Këta gjethet janë përdorur edhe për ndarjen e dy pjesëve, përkatësisht rreshtit 1-10 nga rreshtat 11-14, dhe theksimin e emrit të blatuesit në rreshtin 14. CIL plotëson shkurtimet e rreshtit të tretë dhe korrigjon fjalën PARVS (xhixhimës, trishtil) të rreshtit të 10 në CLARUS. Variantet e sjellë nga studiuesit e tjerë janë CARUS (i vyer), GNARUS (i njohur), PARTUS (i lindur). Krejt ndryshe nga këto variante, fjalën PARUS e korrigjojmë me fjalën RARUS i rrallë/i pashoq (mbiemër, gjinia mashkullore, numri njëjës, rasa emërore, shkalla pohore), e cila nuk është marrë parasysh në asnjë nga korrigjimet. Ndërkohë kopja ekselente e J. Konarzewski-t nuk lejon asnjë formë tjetër veç RARUS që shpjegohet lehtë me gërryerjen e bishtit të R-së dhe leximit të saj P. Krejt ndryshe, variantet CLARUS, GNARUS dhe PARTUS kanë një shkronjë më tepër, ndërkohë që nuk ka asnjë vend për një shkronjë plus, ndërsa P nuk ka asnjë shans të lexohet C. Sprovat e tjera për korrigjimin e mëtejshëm të tekstit, si ajo e gjuhtarëve T. Ploccienik, K. Rzepkovski (në P. Dyczek, J. Kolendo, A. Lajtar, T. Ploccienik, K. Rzepkovski (*The illyrian god Medaurus and the defenssis of Risinium (summary), Novensia 21, Warszawa, 128-133*)) janë thjesht spekulime. Për ilustrim, sipas tyre rreshti i 7. i CIL 3. 1716 dhe CIL 8. 2581 nuk duhet lexuar nam por iam, ndërkohë që edhe CIL 3. 1716 dhe CIL 8. 2581 shkruhet qartë iam dhe jo nam.

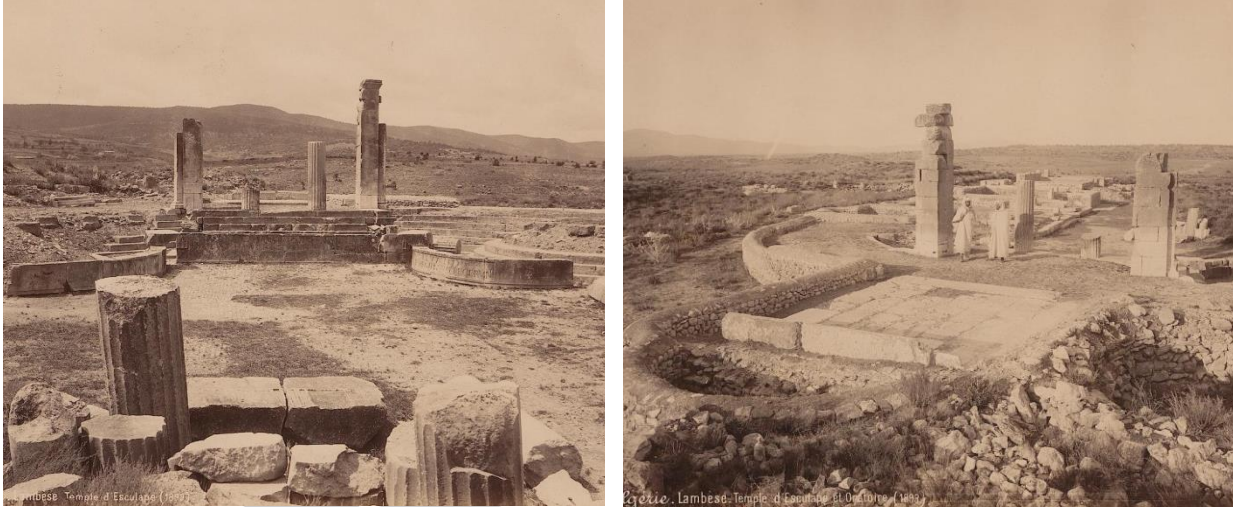
Fig. 2. Planimetria pjesore e Lambaesa-s

Mbishkrimi u gjend në një nga tempujt e vegjël (*naiskos*)² të *Asclepeion*-it (162 e.s.),³ (fig 3) arealit të shenjtë të gjysmë-perëndisë së mjekësisë *Eskulap* (*Aesculapius*) dhe perëndeshës së shëndetit *Salus* (fig. 4). Ky i fundit, krahas funksionit fetar, shërbente për trajtimin termal dhe shërimin theurgjik (*θεουργία*) të ushtarëve, kurimin nga perëndia gjatë gjumit mistik, dhe si i tillë ishte një nga mjediset më të frekuentuar të qytetit.

² R. Cagnat, *Lambèse, Paris, 1893, 59.*

³ Për tempullin e Eskulapit Michele Janon, *Le temple d'Esculape, Archeologia, Paris, 1985, no. 201, 42-49; Recherches á Lambèse III: Essais sur le temple d'Esculape, Antiquites africaine, 21, 1985, 35-102.*

Fig. 3. Asclepeion-i i parë nga balli dhe nga pas (foto e R. Cagnat e vitit 1895)

Fig. 4. Shtatoret e Eskulapit dhe Salus-it nga Asclepeion-i Lambaezias (Cagnat v. 1895)

Nga ky mbishkrim ishte ç'gdhendur me daltë dhe çekan, shkronjë pas shkronje, emri i konsullit blatues, çka dëshmon për fatin e tij tragjik: Ekzekutimin dhe dënimin me "mallkim të kujtimit",

me *Damnatio Memoriae*. Në përputhje me aksiomën *Orwell-iane* “Ai nuk ekziston. Ai nuk ka ekzistuar kurrë”, emri i tij ishte fshirë nga tërë mbishkrimet, aktet dhe librat e historisë. Ky proces, i njëjtë me atë të rishkrimit të historisë dhe retushimit të fotografive në periudhën e komunizmit (fig. 5), sot kundrohet si censurim historik, por për romakët ai ishte shumë më tepër. Dënimi pas vdekjes (*poena post mortem*) me mallkim kujtimit, synonte këputjen e jetës *transcendental-e*, jetës së përtejme, e cila sipas besëtytnisë vazhdonte falë ngulmimit të kujtimit (*perseverantia memoriae*). Kur kujtimi mallkohej, ai nuk ngulmonte dot më dhe jeta e përtejme shuhej. Çka të çon në paradigmen po *Orwell-iane* “Kush kontrollon të shkuarën, kontrollon të ardhmen. Kush kontrollon të tashmen, kontrollon të shkuarën”.⁴

Fig. 5. “Mbledhja e 81 partive artive në Moskë, 1960”, para dhe pa prishjes marrëdhënieve me Kinën.

Damnatio Memoriae ishte dënimi skajor që senati Romak u jepte perandorëve dhe elitës pas ekzekutimit për tradhti të lartë ndaj Romës.⁵ Ndonëse numri i këtyre dënimeve është mjaft më i madh se duzina e njohur, zhdukja e çdo gjurme zbatohet tejet rrallë.⁶ Krejt ndryshe, këtë herë *Damnatio Memoriae* u zbatua me skrupulozitet të rrallë, duke e ç’gdhendur emrin me zell të admirueshëm nëpërmjet kanalesh të thellë në gur (fig 6). Ndërkohë, vetë mbishkrimi shpëtoi falë *tabu-së* së për moscenimin e emrave të shenjët, në këtë rast perëndisë Mars dhe perandorit Mark Aurel. Përjashtuar cungun *M. Lucceius Torqua[.....]* në zyrën e humbur të peshëmatjes në *El-Kantara*,⁷ ku ç’gdhendja e plotë ishte përtuar, emri i konsullit qëndroi për 18 shekuj në terr të plotë. Emri i tij: *M. Lucceius Torquatus Bassianus*, u deshifrua vetëm 50 vjet më parë nga *L. Leschi*,⁸ duke u pranuar si i mirëfilltë nga tërë shqota dyshimtare e epigrafeve.⁹ Por edhe sikur ky deshifrim të mos ishte i saktë, kjo do kishte një rëndësi të dorës së dytë. Rëndësi të dorës së

⁴ Konceptin e gjykimit pas ekzekutimit, me pasoja tejet të rënda për të afërmit, e pasqyron bukurmirë Dekreti komunist nr. 1223, dt. 26. 2. 1951, i cili sanksiononte gjykimin e personit pas ekzekutimit të personit.

⁵ Varro. Ling. 6.49. Analiza tek E. Warner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae*, Leiden, 2004, 2,3.

⁶ PWRE. s.v. *Damnatio Memoriae*

⁷ J. Lassus, *M Lucceius Torquatus, legat de 167 a 169, Antiquites Africaines*, 1968, 2, 206.

⁸ L. Leschi, *Autour de l'Amphithéâtre de Lambèse, Libyca a/é*, 2, 1, 1954, 171-181.

⁹ Ndër ta miku im i ndjerë, epigrafi më i shquar i mbishkrimeve romake Geza Alföldy, (*Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965, 141, Epigraphische Studien, Rheinland verlag, Sammelband, 5, 124*). Kundër këtij deshifrimi janë shprehur një pakicë arkeologësh, ndër ta R. Marić, *Ist der Name des Dedikanten in der zweiten metrischen Medaurusinschrift getilgt?* *Archaeologia Iugoslavica* 3, 1959, 75 ff. dhe P. Dyczek, J. Kolendo, A. Lajtar, T. Ploccienik, K. Rzepkovski (*vep.cit*, 128-133), të cilët sjellin dhe versionin e tyre giallo. Sipas këtij versioni 10 vargjet e para i përkasin konsullit Ignatius (emër që nuk merret vesh nga është peshkuar), delmat dhe rizonitan, i cili sapo u caktua në detyrë i kushtoj Medaurit një skulpturë dhe 10 vargje. Më tej vendin e tij e zuri konsulli Medaur, po delmat dhe rizonitan, i cili i kushtoi hyut Medaur 4 vargje të tjera, poshtë 10 vargjeve të Ignatius-it, dhe një skulpturë, logjikë kjo shumë e vështirë për tu ndjekur dhe pranuar. Më tej ata mendojnë se vargu “madhështor në shëmbëlltyrën e vogël”, ka kuptimin se kjo shëmbëlltyrë është e vogël krahasuar me statujën e madhe në Rizon e cila pavarësisht se nuk është zbuluar, ndonjë ditë do zbulohet.

parë ka mesazhi që bart mbishkrimi dhe jo emri i hartuesit të mbishkrimit. Ndonëse ndër të cituarit, mbishkrimi është trajtuar si një vile rrushi nga e cila këputen kokrra për ti konsumuar tjetër kund, pa u ndalur në ndërveprimin e elementëve dhe mesazhin.

E shumta duke e kundruar këtë mesazh si jehonë ekzotike të një mjedisi të paqytetëruar ekzotik. Për sa i përket botës shqip-folëse, e cila duhet të ishte dhe më e interesuara, ai ka qenë domenë kryesisht e enciklopedive ambulante, të cilat për gjithçka dinë thujse asgjë. Ndërkohë mbishkrimi i Medaurit arrin të ndrydhë brenda vetëm 14 vargjeve një histori të mistershme si ajo e Kodit të da Vinçit, kabalistike dhe të përgjakur si historia e kodit, por krejt ndryshe nga kodi, një histori reale dhe jo të stisur. Parë në një optikë të tillë dhe duke pasur parasysh mangësinë thuj të plotë të burimeve autentike për botën ilire, ky mbishkrim është një dokument historik në shkallën më të lartë të vërtetësisë dhe një mesazh shpirtëror në shkallën më të lartë të sinqeritetit. Si i tillë ai është dokumenti i parë dhe i fundit ku një ilir shpalos vetë ndjenjat e

Fig. 6. *Damnatio Memoriae* a) e Konsullit Meduar b) e perandorit Commodus

tija për botën shpirtërore ilire. Në mungesë të përkthimit të saktë,¹⁰ zberthimi i këtij mesazhi kërkonte së pari përkthimin besnik të tekstit dhe njëkohësisht respektimin e mbartëses së tij, poezisë. Përkthimi shkronjë për shkronjë, *ad litteram*, do lëndonte mesazhin shpirtëror dhe përkthimi letrar do deformonte vërtetësinë e dokumentit. Për ti paradalë kësaj, përkthimi është shoqëruar me zbardhjen fjalë për fjalë të tekstit,¹¹ ndërsa ndjesinë e kohës ja kemi lënë origjinalit të botuar sinkron me përkthimin.

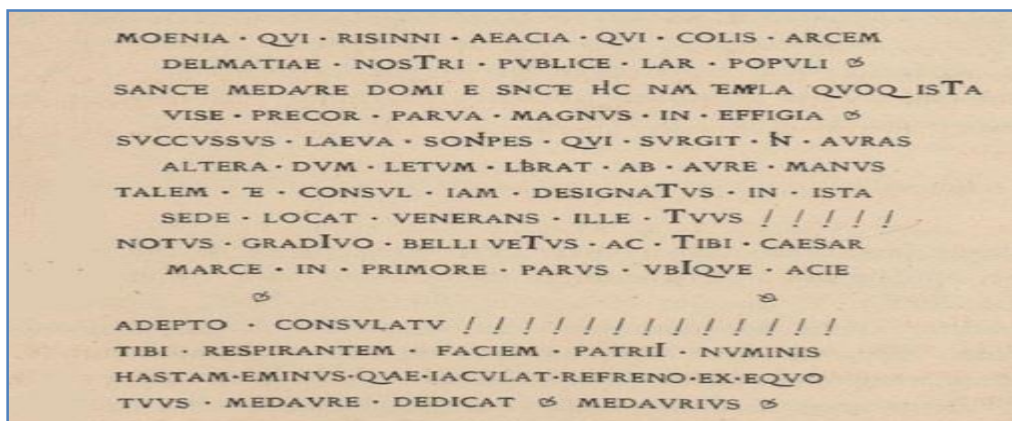
¹⁰ Mbishkrimi është përkthyer 2-3 herë me të meta të dukshme të cilat ja tjetërsojnë përmbajtjen. Për ilustrim përkthimi i Z. Várhelyi (*The Religion of Senators in the Roman Empire. Power and the Beyond. Cambridge, 2010*), e cila pretendon të jetë dhe përkthyesja e parë e mbishkrimit, vargun e fundit "Ty Medaur ta dedikon Medauri" (tuus Medaure, dedicat Medaurius), e përkthen me "Ty Medaurus, Medauriani yt ta dedikon këtë shtizë" (To you Medaurus, your Medaurian dedicates this spear).

¹¹ *Ad litteram*, fjalë për fjalë, përkthimi vijon:

(Ti) që përkujdesesh për muret që Rizonin ajakid e bëjnë kryekështjellë të/Delmacisë, Lar publik i popullit tonë,/I shenjt i Medaur në shtëpi, i shenjtë dhe këtu, pikërisht edhe (për) këtë tempullin këtu/Përkujdesu të lutem, i madhërisëm (siç je) në imazhin e vogël/(ku) e me të majtën përshkund kalin që ngrihet në ajër/dhe me dorën tjetër nga (afër) veshit vdekjen flak./Të tillë ty konsulli tashmë i emëruar, në këtë/seli të vendos, duke të adhuroar i yti [.....]/i njohur prej Marsit nga luftërat e vjetra dhe prej teje Cezar/Marku kudo i shquar nga radhët e para të betejës.

(Ai) që e morri konsullatën [.....],/ty vizionit frymëmarrës të qenies së perëndishme të atdheut/që flak ushtën larg nga kali i frenuar/ty Medaur ta dedikon Medauri.

Kopja e mbishkrimit nga J. Konarzewski (CIL 8. 2581)

¹ Moenia qui Risinni Aeacia, qui colis arcem. Delmatiae, nostri publice lar populi,

Sancte Madaure domi e(t) sancte hic, nam/

templa quoq(ue), ista. Vise, precor, parva magnus in effigia,

⁵ Succussus laeva sonipes cui surgit in auras Altera dum letum librat ab aure manus. Talem te consul iam designatus in ista Sede locat venerans ille tuus [.....]

Notus Gradivo belli vetus ac tibi, Caesar

¹⁰ Marce in primore rarus ubique acie.

¹¹ Adepto consulatu [.....]

Tibi respirantem, faciem patrii numinis,

Hastam eminentius quae iaculat refreno ex equo,

¹⁴ Tuus Madaure, dedicat Medaurius.

¹(Ti) që për ledhet e Rizonit ajakid, kryekështjellës

sonë Dalmate përkujdesesh, Lar publik i popullit tonë,

Medaur i shenjtër në atdhe, i shenjtër dhe këtu,

Të falem shumë: edhe për këtë tempull kujdesu,

I madhërishëm siç je në shëmbëlltyrën vocërrake,

⁵ Ku kalin me të majtën qirithi ngre

Gjersa me të djathtën vdekjen ta përflakësh.

Të blaton dhe adhuron në këtë strehë tënden

konsulli, tashmë i emëruar, [.....]

I njohur nga beteja-prijësit Mars dhe ti o Cezar Mark

¹⁰ Nga fama radhëve të para të betejave të shkuara,

Ai që tanimë e nisi konsullatën [.....],

Ty, vegim i gjallë i Hyut të atdheut,

Që kur kalin ndal, ushtën larg e flakëron.

Ty Medaur, ta përkushton Medauri.

Se sa i përafrohet ky përshkrim imazhit të Medaurit, kjo nuk dihet pasi ai ka humbur prej kohësh. Me siguri mund të thuhet vetëm se ai ka qenë skulpturë, dhe jo vetëm se po të kish qenë ndonjë altoreliev do ish gdhendur në një copë me mbishkrimin. Por, çka dhe është kryesore, sipas venomeve, çudibërja, thaumaturgjia, funksionon vetëm me shëmbëlltyra tredimensionale.¹² Ndonëse mbishkrimi e quan atë shëmbëlltyrë të vogël (*parva effigia*), *naos*-i, dhoma e shenjtë ku ajo ishte vendosur, është voluminoz¹³ Kjo dhe madhësia e bazamenteve në tempujt përreth, tregojnë për një skulpturë kalorësiake mes 1/2- 2/3 të madhësisë natyrale. Nisur nga përshkrimi, Medauri është identifikuar me “Kalorësin Trak”. Por, ndërsa ky i fundit përfytyrohet gjuetar a me *paterna*-n, kupën e flijimit shpirtave në dorë (fig 6), Medauri është thjesht

Fig. 6. Kalorësi Trak, MNH Sofje

Fig. 7. Pafta e Selcës (shek 3 p.e.s.)

luftëtar. Kjo e afron atë me kalorësin e paftave të Selcës dhe Gostiljes (fig 7),¹⁴ por sërishmi koncepti është i ndryshëm. Ndërsa kalorësi i Selcës dhe Gostiljes paraqitet me armatim të rëndë mbrojtës, Medauri është i konceptuar si shpirt i lirë, i pa kërcënueshëm nga askush.¹⁵

¹² Appuleius, *De Magia* 27. H. Hiller, *Lexikon des Aberglaubens*, München 1986.

¹³ Përmasat e *naos*-it janë 5 x 5 m, ndërsa bazamentet në *naikos*-et përreth mbi 2.20 m të gjatë. Sipas M. Janon (*Recherches à Lambèse 3. Essais sur le temple d'Esculape*, *Antiquite Africaine* 21, 1985, 99), në bibliotekën e Sorbonës, në dosjen Delamare ekziston një vizatim kualitativ i depozituar nga L. Renier.

¹⁴ Në të dy paftat ku përshkruhet ngadhënjimi i fitores, kalorësi paraqitet soditës, në një skenë tashmë të përfunduar, me përkrenare të fuqishme dhe mburojë të madhe. Ndërkohë M. Zeqo (*Panteoni Ilir*, Tiranë, 1995), shprehet me siguri të plotë se “në skenën e paftës së Selcës së Poshtme... kemi Medaurin... kulti i Medaurit është i lidhur me kultin e ujërave (figura e gjarprit – monstër detar, e peshkut etj.) pra me kultin e vetë Redonit... është e sigurt: të dyja këto hyjni kanë bashkëjetuar dhe kanë qenë në krye të vendit në panteon”.

¹⁵ Ky ndryshim konceptual e ndan Medaurin edhe nga ikonografia e panteonit greko-romak, ku perënditë, të cilat luftuan gjatë me perënditë e vjetra dhe gjigantët, mbajnë armatim mbrojtës. Tema e plazmimit të mitologjisë nga e shkuara historike është një temë e gjerë dhe jashtë vendit, por sipas poetit- filozof romak Lukrec “sikur njerëzit të kishin fytyra kafshe, edhe perënditë do kishin fytyra kafshe”.

Ikonografia e tij përputhet mirë vetëm me dekorin e një kupe të shek. 3 p.e.s. nga Rizoni (fig 8), në të cilën kali i frenuar beftas qëndron me këmbët e para pezull në ajër, ndërsa kalorësi pa asnjë armatim mbrojtës, flak ushtën e ngritur afër tëmthit.¹⁶ Kjo dhe i jep përparësi kohore ikonografisë proto-ballkanike të Medaurit ndaj ikonografisë së Kalorësit Trak, të përhapur në shekujt 1-3. e.s.

Fig. 8. Kupë megare nga Rizoni (shek 3 p.e.s.)

Fig 9. Grotta porcinarina

1.2 HYU MEDAUR

Theonomia, emri më i hershëm i një perëndie ilire, është ai i Medaurit. Fillimisht ai shfaqet në një mbishkrim të shek 3 p.e.s nga Rizoni, në një përkushtim këtij hyjnie nga *peripoliark*-u, komandanti ushtarak i qytetit (περιπολιαρ[κων]/..... Μεδαύρου)¹⁷ Në shek. 2 e.s, krahas mbishkrimit në vargje, emri i Medaurit përmendet edhe në dy mbishkrime të tjerë. I pari, po nga *Asklepeion*-i i Lambezias, është sërish një përkushtim, “Medaurit të madhërishtëm dhe të shenjtë” (*Medau/ro Aug[usto]/ S[acru]m*).¹⁸ Mbishkrimi tjetër, në shkëmbin e një shpelle buzëdetare në *Leuca*, (fig 9) Medaurin e përmend së bashku me perëndinë tjetër ilire Redon, si emra anijesh ose në vend të Dioskurëve, të cilëve detarët u luteshin për ti mbrojtur nga të papriturat e detit.¹⁹ Për herë të fundit, ai shfaqet në trajtën paksa të shprishur *Medeur* në një

¹⁶ Sipas Prof. P. Dyczek (www.uw.edu.pl/en/news/risan. *New treasure found by University archaeologists*), i cili është dhe zbuluesi i saj “Ky imazh përputhet plotësisht me përshkrimin e Medaurit, Perëndisë së adhuruar në Rizon.” Dinamizmin e lëvizjes dekori i kupës rreh ta japë nëpërmjet mantelit të flakëruar nga era, element ky i pazbatueshëm në një skulpturë. Ndonëse prof. Dyczek mendon se qeramika e luksit në Rizon është e importuar, një kallëp menade i botuar po prej tij (P. Dyczek, *Illyria and the Balkan provinces in United Europe*, Warszawa, 2011, fig 68), tregon të kundërtën. Riprodhimi i kupave (për ne të Megarës dhe jo Korintit), dëshmohe shpesh edhe në punishtet e qyteteve të Ilirisë Jugore. Dinamizmin e lëvizjes dekori i kupës rreh ta japë nëpërmjet mantelit të flakëruar nga era, element ky i pazbatueshëm në një skulpturë tredimensionale.

¹⁷ Mbishkrimi në një pllakë mermeri, i marrë fare pak në konsideratë, vijon περιπολιαρ[- - - -]/[-] Μεδαύρου ε[- - -]/ [-]]αρχωντων... (W. Kubitschek, *Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, 2. 1903, 170-173). Formula e tij është krejt identike me atë të mbishkrimit të Rabijes dhe një mbishkrimi nga rrethinat e Apolonisë në Ashmolean Museum-Oxford (Louis Robert, Jeanne Robert, *Bulletin epigraphique, Revue des Études Grecques*, 86, 1973), të cilët i dedikohen po nga peripoliarku Dionisit. Mbishkrimi i Rizonit, datohet gabuar nga Kubitschek në shek 2 e.s., ndërkohë që formula është tipike për shek. 3 p.e.s dhe më herët.

¹⁸ CIL 8. 2642

¹⁹ AE (Année épigraphique 1979) Mbishkrimi, i gdhendur në faqet e shpellës Porcinara, motrës perëndimore të shkëmbit të Gramës (karaburun) në bregun lindor të kanalit të Otrantos, vijon “I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / C(aius) Cordius Aqu(i)/linus vot(um) sol(vit)

mbishkrim gjermanik nga Afrika Veriore. Datimi i këtij mbishkrimi rreth shek 5 e.s, dëshmon përhapjen dhe mbijetesën e kultit të Medaurit edhe kur krishterimi ishte kthyer në fe zyrtare.²⁰ Mbishkrimi poetik i Medaurit nuk merr mundin ti hedhë supeve Medaurit as edhe mantelin e

Fig. 10. Stelë e hyut Silvano Castrensis nga Lambezia

“interpretimit romak” (*interpretatio romana*) të cilin ishin detyruar ta mbanin një varg perëndish, si Ilire, si Diana e Kandavisë (*Diana Candaviensis*), ashtu dhe jo ilire, si *Jupiter Dolichenus*-i hitit. Në të kundërt ai krenohet me origjinën ilire të Medaurit, duke parapëlqyer trajtën origjinare *delmat*, të kafshës totem të fisit, delme a dele, ndaj trajtës zyrtare romake *dalmat*.

Nisur nga gjetja e këtij mbishkrimi në *Asclepeion* dhe rrënja med, e cila në indo-europianisht dhe në greqishten arkaike ka kuptimin përkujdesem, shëroj dhe mjekoj, *W. Tomaschek* e zbërtheu emrin në *Med-aurus* dhe e konsideroi Medaurin perëndi mjekësie.²¹ Kjo i kushtoi atij shpotinë e zbulimit të “Eskulapit me kalë.” Ndërkohë mbishkrimi nuk e quan Medaurin perëndi, çka për besimin romak do nënkuptonte mbulimin e një lëmie të caktuar, si luftës për Marsin a

mjekësisë për Eskulapin. Por, ndonëse Medauri përmendet me superlativat më të larta të mundshme: i madhërisëm (*magnus*), i admirueshëm (*Augusto*) dhe i shenjtë (*sancte*), ai

/ cum pleroma / Rhedo[n]is et / Me[d]aur[i]” Sipas C. Pagliara (La grotta Porcinara di S. Maria di Leuca, Annali Universita Lece, Facolta letter e Filosofia, 1972-73 (1974), 76-9, ai transkriptonet në “Jupiterit Optimo Maksimo, Kaius Kordius Akuilinius, i ofron përkushtimin, bashkë me ekuipazhet (pleroma) e Redonit dhe Medaurit”. Si i tillë ai është një nga mbishkrimet votive të marinarëve që përshkojnë Kanalin e rrezikshëm Otrantos dhe që sipas zakonit i drejtohen me përkushtime mbrojtësve të marinarëve, bijve të Zeusit, vëllezërve Dioskurë Castor dhe Polyx. Sipas Pagliara-s Redoni dhe Medauri ishin anije patrullimi të Adriatikut të poshtëm. Kjo nuk është tepër logjike, pasi anijet e patrullimit kalonin nga njëri breg në tjetrin dhe ex voto-t duhet ti ripërsërisnin në pafundësi. Ndërkohë pas fjalës pleroma që edhe mund të përkthehet ekuipazh, ka një lakunë dy gërmëshe, e cila po të plotësohej në pleromata do merrte kuptimin “Jupiterit Optimo Maksimo dhe fuqive hyjnore të Redonit dhe Medaurit, Kaius Kordius Akuilinius u ofron këtë përkushtim”. Ndër të tjera të vetmet hyjni të cilat paraqiten me kalë, si Medaurusi, janë bijt e Zeusit Castor dhe Polyx.

²⁰ Th. von Grienberger, *De Servando medito*, *Zeitschrift für deutsches Altertum*, 51, 1909, 257

²¹ *W. Tomaschek (Bezenbergers Beiträge z. Kunde der indogermanischen Sprache 9. 1884, 97). Teza e Tomaschek pranohet nga Ganszyniec (PWRE 15, 26) dhe linguisti A. Mayer (Die Sprache der alten Illyrier. Wien 1959). Fillimisht ajo u kundërshtua nga C. Patsch (Der “Heiligott” Medaurus, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, Wien, 1903, 6, Beiblatt, 71) dhe më tej nga të tjerët.*

rreshtohet më tej në specien më mish-mashe të religjionit romak, në atë të larëve²² të përzier me kategoritë më të habitshme të shpirtrave (*di manes, genius, penates*).²³

Mospërmendja e tij si perëndi, por si lar, emri origjinar i të cilëve "laza" të kujton ashtu larg lazoret e ditës së verës, nuk është as rastësi as edhe prudencë. Stelat dhe altarët e *Lambaesia*-s kozmopolite gulonin nga emrat e perëndive më ekzotike të mundshme: nga *Toreholdi Deo* në *Dea Africa* dhe nga *Dei Mauri* në *Deo Silvano Castrensis* (fig 10)²⁴ dhe nëse ushtarët nuk hezitonin ti quanin perëndi zotët e tyre, aq më pak do hezitonte ta quante Medaurin perëndi i pari i këtyre ushtarëve. Si e tillë, arsyeja përse ai e quan Medaurin lar dhe jo perëndi është krejt tjetër. Venomet protoevropiane, i ngarkonin larët me përkujdesjen për gjithçka, nga shëndeti tek të korrrat dhe pjelloria tek lufta, por gjithnjë brenda një sinori të caktuar, qoftë ai familje a fshat, qytet a njësi etnike dhe asnjëherë jashtë tij. Si i tillë përcaktimi "Lar publik i popullit tonë" (*nostrī publice Lar populi*), ka gjasë të dëshmojë një strukturë religjioze të ndryshme nga struktura politeiste greko-romake me shumë zota. Përkatesisht për një strukturë monoteiste me një zot të vetëm, por totemike, të veçantë për çdo njësi etnike. Parë në një dritë të tillë, konsulli Medaur "i njohur nga... fama e radhëve të para të betejave", logjikisht do parapëlqente nga tërë funksionet e Medaurit, funksionin ushtarak. Si e tillë hipoteza e *Tomashek* për një hyjni mjekësie, të paktën nuk është për tu shpotitur. *Apex*-in, pikën e tij kulmore, mbishkrimi e shënjon me *telesma*-n (*τέλεσμα*), lutjen rituale "Hyjnor në atdhe, hyjnor edhe këtu. Të falem: Përkujdesu edhe për këtë tempull, i madhërishtëm siç je në shëmbëlltyrën vocërrake". Kjo lutje, sipas riteve sekrete të *mystai*-ve, shënjon finalen e inicimit mistik, çastin kur pas libacioneve, sakrificave dhe shqiptimit të formulave kabalistike, krijuesi i objektit (konsulli Medaur) grish subjektin (hyun Medaur) që ta shkarkojë forcën e tij magjike tek objekti (skulptura e Medaurit).²⁵ Pas kësaj

²² Larët, perënditë kujdestare të etruskëve vëzhgonin, mbronin dhe ndikonin në gjithçka, por vetëm brenda sinorit të tyre (vatrës, lumit, rrugës tokësore a detare, qytetit, ushtrisë dhe shtetit), F. Böhm, s.v. *Lares*, *PWRE* 12, 1 Stuttgart 1924; A. Mastrocinque, s.v. *Laren*, *Der Neue Pauly* (DNP). 6, Stuttgart 1999; W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, 1867, 416.

²³ G. Hetzberg, *De diis romanorum patriis sive de Larum atque Penatum, Halae, 1840. Cilësimi i mëtejshëm "lar publik", e ndërftuar Medaurin edhe më thellë, në nënspicën e larëve publikë, të cilët ato fare pak herë që përmenden, përmenden vetëm në shumë, lares (Larium publicorum Plin N.H, 21.8, Lares publici, AE 1980, nr 56 (shek. 4. p.e.s), Laribus publici CIL 6, 456) dhe asnjëherë në njëjës, lar. Ndonëse me rinovimet augustiane larët publikë të Romës nderoheshin në tërë qytetet me të drejtë romake dhe Rizoni si municipium gëzonte të drejtë romake edhe për banorët autoktonë, mbishkrimi i Medaurit nuk u drejtohet larëve publikë të Romës, por "larit publik të popullit tonë Delmat".*

²⁴ M. Le Glay. *La vie religieuse à Lambèse d'après de nouveaux documents, Antiquités africaines*, 5, 1971. 125-153

²⁵ E. Radcliffe, *Extra-Ordinary People: Mystai and Magoi, Magicians and Orphics in the Derveni Papyrus.* *Classical Philology* 103, 2008, 16-39. J. B. Rives, *Religion and Authority in Roman Carthage from Augustus to Constantine*, Oxford, 1995. E. Florian, *Das Geheimnis des Hermes Trismegistos. Geschichte des Hermetismus*. C.H. Beck, München 2005. Apuleus *De Magia* (63 v) e tregon këtë eksperiencë në vetë të parë. Sipas tij nga druri i çmuar i ebanitit, më gdhendën shëmbëlltyrën e vogël të Merkurit.... Unë kujdesem dhe i lutem atij ditët e festave duke i ndezur vajra aromatikë, derdhur verë dhe nganjëherë duke i bërë sakrificë (gjëje të gjallë) Apuleus (*De Magia*. 63 v.). Duke ju referuar *mystai*-ve ai i quan ata persona të shenjtë supremë, të cilëve magjia hyjnore u ishte mësuar drejtpërdrejt nga perëndia (*De Magia* 25, 27)

shëmbëlltura e Medaurit, skulptura e tij, nis ushtrimin e forcës së Medaurit në mjedisin e kërkuar, tempullin e Eskulapit. Ky akt i paprecedent, shpërfill venomin e larëve për mos kalimin e sinoreve të tyre, thyen kapsulën lokale dhe i atribuon Medaurit universalizëm. Një veprim i tillë është sinkretizëm i pastër, ndërfitje dhe amalgamim traditash, hap i parë proselitizmit, grishjes për ndërrimin e fesë. Ndërkohë formulimi "të falem: përkujdesu edhe për këtë tempull", krijon paradoksin e paparë të marrjes nën tutelë të një perëndie zyrtare romake nga një lar dhe kthimin e kësaj perëndie zyrtare në subjekt subaltern të hyjnisë pagane.²⁶

1.3 M. LYCCEIUS TOURQUATUS BASSIANUS

Mbishkrimi paraqet një *puzzle game*, copëzat e të cilit fshehin surpriza nga më të papriturat, q; t; befasojnë edhe aty ku nuk pritet asnjë befasim. Vetë emri, në dukje krejt i rëndomtë, në realitet është një emër rebus. Ta analizojmë: Sipas antroponimisë romake *M. Lucceius Torquatus Bassianus* zbërthehet në emrin (*praenomen*) *M.*, atësinë (*patronymicus*) *Lucceius*, cilësorin *Torquatus* të kthyer në mbiemër (*agnomen/cognomen*) dhe vend-origjinën (*residentia*) *Bassianus*. Falë numrit tejet të vogël, më pak se 20, emrat romakë shënjoreshin me initiale. Ndër to *M.* zbërthehet në *Marcus* dhe asgjë tjetër.²⁷ Në pjesën e parë të mbishkrimit, kur *M. Lucceius Torquatus Bassianus* ishte emëruar konsull, por ende nuk e kishte nisur ushtrimin e detyrës (*consuli iam designatus*),

Fig 12. a. Torkë, shek 3 p.e.s.,

b. Monedhë e mbretit Ballaios (Rizon, shek 3 p.e.s.) me torkë në qafë

ai vazhdon të luajë, si në mbishkrimet e sigluara në postin e legatit, adashin Mark të Mark Aurelit. Në pjesën e dytë, kur ai e kishte nisur ushtrimin e detyrës (*adepto consulatu*) dhe si i parë i provincës nuk druhej më nga kush, ai e ç'kodon *M.* Vargu "ty Medaur, ta përkushton Medauri", tregon se *M.*-ja nuk nënkuptonte sipas rregullave Mark, si Mark Aureli, por Medaur si hyu Medaur.²⁸ Ndërkohë siglimi i mbishkrimit me emrin real Medaur, duhet kundruar edhe si

²⁶ Nëse ky formulim ka parasysh naiskos-in e Medaurit, çka ka pak mundësi, kjo e rendit Medaurin në rang perëndie zyrtare.

²⁷ Dy shkurtime të tjera me *M* janë *Mam.* = *Mamercus* dhe *M'* = *Manius*

²⁸ Kjo do shpjegonte edhe enigmën e mos mbylljes së poezisë që në fillim dhe lënies vend në bllokun e gurtë për vargje të tjerë. Si i tillë, ndryshimi i metrikës elegjiake të 10 vargjeve të parë në metrikë iambike të 4 vargjeve të fundit dhe ndarja nëpërmjet dy fletëve bliri të egër, synon ndarjen kohore të periudhës para dhe pas fillimit të detyrës së konsullit. Kamuflimi gjatë i emrit real

gjest publik, pasi ai tashmë u afishua dukshëm në mjedisin më të frekuentuar të qytetit, në *Asklepeion*.

Mbiemri *Lucceius*, i pranuar nga antroponimia romake vonë, nga mesi shek 1. p.e.s, së pari shfaqet si emri i pronarit të një vile në Butrint.²⁹ Ndryshe nga trajta e hershme *Lucius* (Lukius), ai shqiptohet i palatalizuar, me ç dhe jo k, ndërkohë që mendohet se emrat me mbaresë ç i përkasin nomenklaturës ilire.³⁰ Duke vijuar më tej me emrin, *Torquatus* është shembulli më klasik i kthimit të cilësorit (*agnomen*) në mbiemër (*cognomen*): Sipas Tit Livit, Konsulli *Manlius* (357 p.e.s), "i hoqi nga qafa kundërshtarit të sapo vrarë kelt torkën dhe e vuri në qafën e tij,... çka i solli atij emrin e nderuar *Torquati* (Liv. 7. 10)"³¹ Torka,³² gjerdani metalik që mbanin në qafë luftëtarët, nuk është pjesë e repertorit romak por e atij protoballkanik dhe për "prijësit Ilirë, të cilët mbanin torka të rënda prej bronzi"³³ ajo ishte simbol pushteti" (fig 12). Si i tillë, *Torquatus*, i kthyer në mbiemër nga cilësori "ai me torkë" (*agnomen/cognomen*), do ishte dëshmi e origjinës aristokratike prej prijësish delmatë. Së fundi vend-origjina (*residentia*) *Bassianus*, për shkak të rrallësisë së saj, zakonisht korrigjohet në

Medaur, ndoshta tregon një përkujdesje të tijën për shmangien e pengesave që mund ti shkaktonte ky emër për ngjitjen e shkallëve të hierarkisë së lartë.

²⁹ Cic. Att. 1, 3, 3; 1, 5, 5; 1, 17, 11; 5, 20, 8; 5, 21, 13; 6, 1, 23. Fillimisht dhe kryesisht tek Ciceroni (42 herë): Cicero, *Ad Atticus* 26 (A 2, 1) Favonius... Lucceius (tribum) perdidit. . Favoniusi... humbi fisin e Lucceius-it

³⁰ Sipas rregullave të shqiptimit latin cc para ae, e, oe dhe i, palatalizohej në ç. Si i tillë emri *Lucceius* lexohet *Luçeius*. Për toponiminë me mbaresë ç H. Ceka, *Skënder Anamali, Mbishkrime të pabotueme latine të Shqipërisë, BUSHT, ser. Shken. Shoq, nr.1 Tiranë*,

³¹ Ai nuk e keqtrajtoi trupin e armikut që vrau, përveç se i morri torkën (*torque spoliavit*) dhe ashtu të spërkatur me gjak e vuri në qafë... Ushtarët i kënduan një këngë për torkën... dhe kjo u kthye në mbiemrin e nderuar *Torquatus* (*Torquati*). Por kërkimi i origjinës së një luftëtarit që Delmacinë e quan atdheun e tij dhe mban emrin e një hyjnie ilire, tek *Torquatët* romakë të shek 4 p.e.s. është thjesht një absurd.

³² *Torka*, nga fjala e spërdredhur, ndoshta e gjen reminishencën e saj në shqipen e sotme, ku torkë quhet tufa e fillit të spërdredhur.

³³ J. Wilkes, *The Illyrians, Oxford, 1992, 223.*

Fig. 14. Veshja, armatimi dhe simbolet e legjionit III

Cassianus.³⁴ Ndërkohë Tit Livi, krahas Rizonit përmend edhe qytetin tjetër Ardian "Bassania, pesë mile larg Lisso-s (Lezhës)" (168 p.e.s Liv. 44, 30).³⁵ Si i tillë ky emër qyteti jep trajtën Bassianus, origjinar nga Bass(i)ania. Si i tillë, gjithnjë duke e pranuar si të mirëfilltë deshifrimin, emri M. Lucceius Torquatus Bassianus do mund të lexohej papritur në formën "Meduari, (i biri) Luç(ius)it me Torkë, (me origjinë nga) Bassiania". Sigla M. Lucceius Torquatus Bassianus në vargun e nëntë mbishkrimeve të hirtë në trishtim, të tipit "Mark Aurel Antonin Augustit, Pontifeks Maksimusi,.. Legati i Legjionit III August... ja dedikon... teatrën bashkë me portikun",³⁶ dëshmon se në vitet 167- 169 ai ishte gjeneral (legatus) i legjionit

Fig. 14. Ndërtesa zyrtare e Lambazias a. b. Pralkalimi i Legjionit të Huaj francez në Praetorium (Praetorium)

(R. Cagnat e vitit 1895)

³⁴ Sipas G. Alföldy (Epigraphische Studien, Rheinland verlag, Sammelband, 5, 124) ky emër nuk njihet, të paktën në rrethinat e Rizonit.

³⁵ Bassania urbem quinque milia ab Lisso (Liv 44.30) Duke pasur parasysh se ngjarjet e këtyre viteve Livi veç i përkthen latinisht nga vepra e humbur e Polibit, mundësia e shkrimit të Bassiania-s Bassania do ishte mëse normale. Në të vërtetë transkriptimi i toponimeve edhe sot e kësaj dite fiton forma deri ekzotike. Për ilustrim tabela Dogana Qafë Thana, nga ana jugosllave transkriptohej në "Carina Kafatan".

³⁶ Mbishkrimet datohen me saktësi nga vitet përkatës të Mark Aurelit dhe Luc Verrusit në postet e konsullit, tribunit dhe perandorit. Mbishkrimet e viteve 167-168 e.s i dedikohen bashkëperandorëve Mark Aurel dhe Lucius Verus dhe ato të vitit 169, pas vdekjes së Verusit, vetëm Mark Aurelit. Mbishkrimet janë 6 nga Timgadi, (167 e.s Ant. Afr 2 1968, 215, Ant. Afr 1968, 216; 168 e.s. CIL 8, 17867), 4 nga Lambezi (169 e.s, AE 1955, 134; Ant. Afr 2 1968, 219) dhe 1 nga Verukunda (167 e.s. CIL 8, 4208), S. Tournenc, La dédicace du temple du Génie de la colonie à Timgad, Antiquités africaines (AntAfr) 2, 1968, 219, M. Leglay, S. Tournenc, Nouvelles inscriptions de Timgad sur des légats de la troisième Légion Auguste, Rev. afr. 21, 1985, 125 v. Por në plotësimet e S. Tournenc (, 2, 1968, 197-220) vërehet kompleksi i horror vacui, tmerrit nga boshi, me pasojë atribuimin e thujt tërë ndërtimeve në Africa Proconsularis konsullit M. Lucceius Torquatus Bassianus. Në to vërehen një sërë artificash, si në rastin kur nuk ka vend për legjionin III Augusta dhe ai e plotëson thjesht me Aug. Nuk është bindës as plotësimi me titullin legatës pro praetore, pasi këtë titull e mbanin ish konsujt të cilëve u jepej drejtimi provincës si pretor, ndërkohë që në këto vite Africa Proconsularis varej nga konsulli dhe jo legati.

III. August, bërthamës elitare ushtarake në Afrikën e Veriut.³⁷ (fig 13) Një post me rëndësi të veçantë ky, pasi legjioni i siguronte Romës bukën (*frumentarius romae*) dhe shprehja cinike e Juvenalit *panem et circenses*, bukë dhe cirk (Satire 10.81), ka kuptimin se Roma është e atij që i siguron falas bukën dhe ndeshjet e gladiatorëve. Mbishkrimet burokratike të mësipërme, tregojnë dhe se ky legjion, veç rolit ushtarak ishte edhe motor i veprimtarisë ndërtuese dhe kulturore në *Africa Proconsularis*. (fig 14) Vargu i mbishkrimit "i njohur nga... ti o Cezar Marku, nga fama e radhëve të para të betejave të shkuara", tregon se konsulli njihej nga afër me Mark Aurelin, gjasisht nga fushëbetëjat e Luftës Parthine (161-167 e.s.) dhe se rrugën hierarkike ai e kishte çarë me shpatë.³⁸ Mospërmendja në të e bashkëperandorit *Lucius Verus* të Mark Aurelit, tregon se mbishkrimi u shkrua pas vitit 169 e.s,

Fig. 15. *Comodus veshur si Herkuli.* **Fig. - 16.** *Statuja kalorësiake e Mark Aurelit (161-180)*

pas vdekjes së Verus-it. Përmbledhtas këto tregojnë se konsulli *M. Lucceius Torquatus Bassianus* u caktua legat i legjionit III. August nga fundi i luftërave Parthine (167 e.s), detyrë që e kreu deri

³⁷ Y. le Bohec, *La troisième Légion Auguste. (Études d'Antiquités Africaines)*, Paris, 1989, 386.

³⁸ Paradoksalisht historia e Mark Aurelit, perandorit që ka shkruar më tepër se tërë perandorët e tjerë së bashku, është copë-copë. *Sidonius Apollinaris* historian i shek. 5. e.s shkruan se Mark Aureli ka komanduar në këtë luftë legjione të pafund, çka hidhet poshtë nga historianët e sotëm me pretendimin se Apollinaris ka jetuar në shek e 5, pavarësisht se ata vetë jetojnë në shek. 20. dhe shumë nga librat asaj kohe sot kanë humbur. Betejat e përmendura në mbishkrim logjikisht, i përkasin luftërave Parthine (161-167 e.s), pasi në luftën Markomane (167/8 e.s.) *M. Lucceius Torquatus Bassianus* dëshmohej legat i legjionit III August në Lambezia.

në vitin 169/170, nga viti 170/1 u emërua konsull (*Consuli designato*) dhe rreth vitit 171/2 e nisi detyrën e konsullit (*Adepto consulatu*).³⁹ Ekzekutimi dhe *Damnatio Memoriae* e konsullit, i ngarkohet unanimitisht kurrizit të perandorit Commodus (161 - 192 e.s), fundit të sundimit të tij, madje edhe vitit 193 e.s, çka supozon rikthimin nga bota tjetër të shpirtit të Commodus-it të ekzekutuar dhe mallkuar, thjesht për të ekzekutuar dhe mallkuar M. Lucceius Torquatus Bassianus -in. Argument për këtë është se mes pafundësisë së personave (*alios infinito*) të dënuar nga Commodus, ka edhe një Lucceius Torquatus⁴⁰ dhe se në Hefes paskesh jetuar auditi i financës (*logisteia*) M. Lucceius Torquatus.

Fig. 17. Prishja e emrit të legjionit III August në ballin e Asclepeion-it

Kjo do kishte kuptimin se tërë gurgdhendësit e Africa Proconsularis-it dhe skribët e perandorisë u mobilizuan për të fshirë emrin e një auditi në prag të pensionit. Ndonëse ekzekutimi dhe mallkimi i kujtimit të konsullit do ti shkonte shumë më mirë për shtat Commodus-int, që i veshur si Herkuli vriste Koloseut deri strucër dhe xhirafa të pafajshme (fig 15), dhe jo filozofit Mark Aurel (fig 16), ekzekutimi dhe vulosja e konsullit armik i Romës nuk ka si të kërkohet kasaphanave ordinere të Commodus-it, por në një akt shumë më serioz. Nëse ai nuk është dënuar për proselitizëm, në konsideratë do vinte grushti aksidental i shtetit nga Gaius Avidius Cassius në vitin 175 e.s, i cili përfundoi me vrasjen e tij dhe të birit dhe dënimin me *Damnatio*

³⁹ Kjo përkon me largimin nga kjo detyrë në vitin 169 e.s të konsullit Titus Sextius Lateranus (Ludwig Friedlaender, George Wissowa, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von Augustus bis zum Ausgang der Antoine*, Leipzig, 1922, 3, 144). Një sërë shkrimesh e përcaktojnë largimin e Lateranusit në vitin 167 duke e datuar gabuar mbishkrimin në vitin 167. Për M. Lucceius Torquatus Bassianus, Bassianus RE 13 1561, s.v. Bassianus dhe mjaft saktë, ndonëse me disa rezerva B. E. Thomasson (*Die Statthalter der Römischen Provinzen Nordafrikas von Augustus bis Diocletianus*, Lund, 1960).

⁴⁰ Argumentimi mbështetet në *Historia Augusta*, sipas së cilës mes pafundësisë së personave (*alios infinito*) të ekzekutuar në vitet e fundit të sundimit të Commodus-it përmendet edhe ish konsulli Lucceius Torquatus, dhe se në këtë kohë në Hefes dëshmohej një audit financash (*logisteia*) me emrin M. Lucceius Torquatus. Ndërkohë Lucceius Torquatus ka me dhjetëra, me tyre dhe 2-3 konsuj, dhe auditi i Hefesit figuron si i tillë që nga "nga 160 e vonë" (RE 13, 1927, 1561-2), kur M. Lucceius Torquatus Bassianus ishte legat i legjionit III August.

Memoriae.⁴¹ Me Cassius-in, konsulli Medaur do të ketë qënë i njohur nga luftërat partine, por në vitin 172 Cassius-it i jepet imperium-i⁴², plotfuqishmëria për provincat lindore, çka de facto e bënte konsullin Medaur vartës të tijin. Në ngjarjet e grushtit të shtetit përmendet prefekti i Kapadokisë së largët si besnik i Mark Aurelit, por nuk përmendet konsulli i Africa Proconsularis ngjitur me Egjiptin ku shpërthyen aksionet ushtarake, përmenden 7 legjione të Afrikës por asnjëherë nukli elitar, legjioni i III August, ndërkohë që emri i këtij legjioni ç'gdhendet si dënim nga tempulli i Silvanit në Asclepeio (fig 17); vargu i pandalur i 174 konsujve të Africa Proconsularis shkëputet për 23 vjet pikërisht nga konsulli Medaur dhe në këto vite zhduket pa gjurmë edhe kryepriifti i provincës dhe i pari i Këshilli Provincial Apuleius. Të tëra këto tregojnë se këtu diçka ndodhi dhe këto ndodhi do mund të shpjegoheshin vetëm me errësirën e Damnatio Memoriae-ve, të cilat si gropat e zeza kozmike që përpinë dritën e tyre, përpinë tërë gjurmët historike.

1.4 POEZIA

Poezia e cila ndahet pakuptueshëm në dy pjesë, i përket një pene të kultivuar, e cila krijon rritëm dhe kadencë nëpërmjet alternimit të silabave të gjata me silabat e shkurtra dhe kalon lehtas nga një metrikë në tjetrën. Dhjetë vargjet e pjesës së saj të parë i përmbahen metrikës elegjiake (*hexametron/ pentametros*), ndërsa katër vargjet e pjesës së dytë metrikës iambike (*pentametros*). Nëpërmjet vargjeve të poezisë konsulli Medaur dialogon me hyun Medaur në vetë të parë me Ti (*Te, Tibi, Tuus*), si në anglishten e vjetër ku forma Ti (*Thou*) rezervohej vetëm për zotin. Nëpërmjet bashkëbisedimit natyral, pa metafora dhe ndërmjetësime, në të përcillet me sinqeritet të papërsëritshëm afria dhe adhurimi për hyun. Ky adhurim i veçantë del edhe më tepër në pah nga mospërfillja e treguar ndaj Perëndisë Mars dhe Perandorit Mark Aurel, të cilët thirren si dëshmitarë gjyqi, thjesht për të dëshmuar bëmat e konsullit, pa jua shpërblyer këto dëshmi me asnjë epitet miklues dhe pa u bërë as më të voglën katikule. Raporti i dy Medaurëve, konsullit me hyun, zhvillohet në një korrelacion të çuditshëm, ndoshta narcisist për *Freud*-in, në të cilin portretizimi i hyut bazohet në cilësitë dhe mbresat vetjake të konsullit. Befasinë vrastare të ushtës që e kupton se po të ngulet pasi të është ngulur dhe përsheptimin e kësaj ushte nga frenimi i beftë i revanit të kalit, mund ta dinte vetëm një ushtar-kalorës profesionist. Figuracioni i poezisë është huazuar nga poeti më brilant romak, Virgjili: Ashtu si në Eneidë perëndia Mars nuk thirret Mars, por *Gradivo*, pararojë betejash (*Aen.* 3.35), ndërsa kali nuk quhet *equo*, por *sonipes*, i këmbëzhurmshëm (*Aen.* 4.1); nëse në Eneidë frenimi i fortë shkumëzon kalin (*sonipes ac frena ferox spumantia Aen.* 4.1.299), në poezi frenimi i fortë e ngre kalin vrik në erë (v. 5, 6. *succussus sonipes cui surgit in auras*). Ndërsa në Eneidë "shtatorja shpirtërohet përmes frymëmarrjes së butë" (v. 5,6. *spirantia mollius aera vivos ducent Aen.* 6. 847-51), në poezi konsulli i drejtohet hyut me fjalët "imazh i gjallë frymor i hyut të atdheut" (v.16. *respirantem faciem patrii numinis*) dhe sërishmi si në Eneidë, ku "ushta tjetër shungullon pranë tëmthit" (*aliud summa telum librabat ab aure. Aen.* 9. 417), hyu Medaur me të "djathtën pranë tëmthit, vdekjen shungullon" (v. 6. *altera dum letum librat ab aure manus*). I tërë ky figuracion, kadenca dhe troku dinamik, krijojnë ndjesinë sikur tre përmasave të hapësirës u është shtuar përmasa e

⁴¹ Grushti i shtetit i *Gaius Avidius Cassius*, i cili nisi aksidentalisht kur u kujtua se Mark Aureli kishte vdekur, përfundoj me vrasjen e tij dhe të birit, shpalljen armik i Romës dhe Damnatio Memoriae-n e tij (*Dio Cass*, 9.72).

⁴² A. Birley, *Marcus Aurelius: A Biography*, London and New York, 2001, 174

katërt, e kohës së ndalur çuditshëm, ajo e shigjetës së sapongulur në pemë, e cila nuk lëviz më para, por vibron me zukamë letale. Por a do mundet i vetëm një ushtarak profesionist, i cili kishte arritur në hierarkinë e lartë falë shpatë dhe jo penës, të dinte përmendësh Virgjinin, të kalonte lirshëm nga metrika elegjiake në atë iambike dhe të njihnte me hollësi ritualet e *mystoi*-ve dhe postulatet e *Hermes Tresmegystos*-it ? Vështirë se po dhe këtu nga mungesa absolute e dokumentacionit për diçka që absolutisht nuk kish si të mos pasqyrohej në dokumentacion, fut në lojë personazhin më fantastik dhe kontrovers të shek 2. e.s, *Lucius Apuleius Madaurensis*-in (fig 18): Autorin e kryeveprës botërore *Metamorfosis* dhe thurrësin e

Fig. 18. Kontorinat, medalje përkujtimoree me bustin e Apuleius-it prerë në Konstantinopol (shek. 4-5)

poezive lajkatare për konsullin *Orfitus*; pasanikun që shpenzon me shpejtësi marramendëse 2 milion sesterca (7 milion dollarë) dhe shet rrobat e trupit për të marrë pjesë në seancat e *mystoi*-ve; të akuzuarin në gjyq si Sokrati për sajim perëndish të reja (*simalucrum alicuis dei*, *App. De magia*, 25.5) dhe që për pak sa nuk u ndëshkua si Sokrati me dënim kapital dhe që një vit më tej u nderua me shtatore në Kartagjenë, Madaura dhe Konstantinopol (*Florida* 16, *Apolog.* 445, 494, *Aug. Epistula.*). Personin për të cilin thuhet se po të mos kish qenë Krishti, feja e re do ish themeluar prej tij dhe për të cilin *Lactantius*-i, filozofi që e shtyu Konstantinin e Madh drejt krishterimit, pranon tërthoras se mrekullitë e tija ishin më të mëdha se të Krishtit (*Lactant. Div. Inst.* 5.3.).⁴³ Marrëdhëniet mes konsullit Medaur dhe *Apuleius*-it nuk përmenden askund, por në vitin 164 e.s. *Apuleius* u zgjodh *Sacerdos Provinciae*, kryepriift i *Africa Proconsularis* (*Apul. Florida* 16. 38 *Aug. Epistulae* 138.19), i parë i këshillit të provincës (*concilium provinciae*) dhe priift i Eskulapit (*Apul. Florida* 18.38, *Aug. Epist.* 138.19.9). Ndërkohë në vitet 167-169 konsulli Medaur zgjidhet legat i Legjionit III August dhe në 170/71 konsull, guvernator i provincës. Kjo dhe lind pyetjen retorike a mund të mos ta njihnte fare kryepriifti dhe i pari i këshillit të provincës legatin dhe guvernatorin e provincës dhe a do mund të ndërtonte ky guvernator në *Asclepeion* tempullin e Medaurit pa dijeninë e priiftit të Eskulapit?⁴⁴ Dëshmi e njohjes së tyre

⁴³ *Apuleio*, *De magia*, 25. 5 *Florida* 16, *Apolog.* 445, 494, *Aug. Epistula.* *De Mundo*, 729. S. Harrison, *Apuleius. A Latin Sophist.* Oxford and New York, 2000, 16-20.

⁴⁴ B. Todd Lee, *Apuleiu's Florida*, Berlin, 2005 Nëse mospërmendja e konsullit Medaur do kërkohej në indiferencën e *Apuleius*-it ndaj pushtetit qendror, poezitë e tija panegjirike për konsujt dhe fjalia mbyllëse e *laudatum*-it për konsullin e shkruar: Ah!

është poezia. Teknikat poetike të *Apuleius* i përmbahen figuracionit arkaik; protagonistin trajtohet prej tij me plasticitet tredimensional; bashkëlidhja me poetin e preferuar arrihet nëpërmjet fjalëve dhe metaforave të tija të veçanta. Ndërkohë poeti numër një për të është Virgjili,⁴⁵ të cilin në gjyq e reciton përmendësh, ndërsa në vetëm 50 faqet e *Florida*-s e risjell 10 herë. Të tërë këta elementë janë të pranishëm në poezinë e Medaurit: Në vetëm 16 vargjet e kësaj poezie sillen dy fjalë krejt specifike të Eneidës (*sonipes*, *Gradivo*) dhe nga pesë figuracionet e përdorur që të pestë janë marrë nga Eneida. Nisur nga idetë dhe bindjet e *Apuleius*-it dhe postulatet e *Hermes Tresmegistos*-it të tij, më saktë nga postulati 1. i *Tabula smaragdina*-s, Tabelës së Smeraldtë, duket sikur nis e ftillohet edhe kuptimi i ndarjes së pakuptimtë të poezisë në dy pjesë, theksimi i kësaj ndarjeje me fletët e blirit dhe kapërcimi nga një metrikë në tjetrën. Në të vërtetë të dy pjesët reflektojnë, thuaj në refleks pasqyre, njëra tjetrën: Po i njëjti portret i hyut Medaur me kalë të ndalur duke shungulluar ushtë, po i njëjti konsull Medaur, po i njëjti adhurim i tiji. Parë me një optikë të tillë poezia nuk është më një mesazh i thjeshtë, por mesazh hermetik në kuptimin e dyfishtë të kësaj fjale: i mbyllur hermetikisht dhe hermetik sipas kodeve hermetike të *Hermes Tresmegistos*-it, kryemjeshtër i të cilëve ishte prifti i Eskulapit *Apuleius*-i, autori i *Perfect Sermon*- predikimit të përsosur. Sipas postulatit 1. të *Tabula smaragdina*-s “Ajo që është poshtë, i korrespondon asaj që është lart dhe ajo që është lart i korrespondon asaj që është poshtë dhe kjo sjellë mrekullinë e Njësendit.”⁴⁶ Kuptimi i poezisë, hymnit kushtuar Medaurit, do ishte më i qartë nëse do shtonim këtu edhe postulatit e Eskulapit (*CH 17*), prifti i të cilit ishte *Apuleius*, “Adhuroji imazhet, pasi edhe ato kanë formën e tyre si të botës lëndore”. Dhe në këtë mjedis të muzgët dhe mistik, të parë nga imagjinata me libacion vere dhe tymra vajrash aromatike, rite dhe formula kabalistike, vjen e mbështillet me vello misterioze koincidenca e pastër e përkimit të emrit *Drinn* të burimit të *Lambaesia*-s me *Drinn*-in që sipas *Scylax*-it rridhte në Rizon; e emrit Medaur të hyut, emrit Medaur të konsullit dhe mbiemrit *Madaurensis* të *Apuleius*-it; e mbiemrit të panjohur *Bassianus* të konsullit që fill pas ardhjes së tij shpërthen në emra kryepriftërinjsh Dielli deri dhe mbiemra perandorësh.⁴⁷ Por kryesorja, tej koincidenceve dhe misticizmit, qëndron adhurimi i Konsullit Medaur për hyun Medaur të Rizonit Ajakid, respekti dhe përulja ndaj botës shpirtërore, traditës, dokeve të vendit të tij të lindjes. Krejt i gjallë dhe i paasimiluar edhe pas 4 shekujsh nën *commonwealth*-in romak.

2. PËRFUNDIME

1. Figuracioni i poezisë është huazuar nga poeti më brilant romak, Virgjili: Ashtu si në Eneidë perëndia Mars nuk thirret Mars, por *Gradivo*, pararojë betejash (*Aen.* 3.35), ndërsa kali nuk quhet *equo*, por *sonipes*, i këmbëzhurmshëm (*Aen.* 4.1); nëse në Eneidë frenimi i fortë

Severianus, e tërë provinca do psherëtitë thellë kur ti të largohesh (Apul. Florida. 9), do ta përmbysnin këtë mendim. Duke ju përmbajtur argumentum ex silentio-s, në kriminalistikë fshirja e çdo gjurmë është gjurmë.

⁴⁵ S: Mattiaci, *Appuleio e i poeti arcaici*, 1, Firenze, 1986,163

⁴⁶ *Quod est inferius est sicut quod est superius, et quod est superius est sicut quod est inferius, ad perpetranda miracula rei unius. Et sicut res omnes fuerunt ab uno, meditatione unius, sic omnes res natae ab hac una re, adaptatione (Corpus Hermeticum 17).*

⁴⁷ *E ëma e Elegabalit ishte bassianus*

shkumëzon kalin (*sonipes ac frena ferox spumantia Aen. 4.1.299*), në poezi frenimi i fortë e ngre kalin vrik në erë (v. 5, 6. *succussus sonipes cui surgit in auras*).

2. Ndërsa në Eneidë "shtatorja shpirtërohet përmes frymëmarrjes së butë" (v. 5,6. *spirantia mollius aera vivos ducent Aen. 6. 847-51*), në poezi konsulli i drejtohet hyut me fjalët "imazh i gjallë frymor i hyut të atdheut" (v.16. *respirantem faciem patrii numinis*) dhe sërishmi si në Eneidë, ku "ushta tjetër shungullon pranë tëmthit" (*aliud summa telum librabat ab aure. Aen. 9. 417*), hyu Medaur me të "dijathtën pranë tëmthit, vdekjen shungullon" (v. 6. *altera dum letum librat ab aure manus*). I tërë ky figuracion, kadenca dhe troku dinamik, krijojnë ndjesinë sikur tre përmasave të hapësirës u është shtuar përmasa e katërt, e kohës së ndalur çuditshëm, ajo e shigjetës së sapongulur në pemë, e cila nuk lëviz më para, por vibron me zukumë letale.

3. STUDIME MBËSHTETËSE

1. Mbishkrime të Zgjedhura Latine (*ILS (Inscriptiones Latinae Selectae 4881)*) dhe Poezi Epigrafe Latine (*CLE, Carmina Latina Epigraphica 1527*).
2. *R. Cagnat, Lambèse, Paris, 1893, 59.*
3. Për tempullin e Eskulapit *Michele Janon, Le temple d'Esculape, Archeologia, Paris, 1985, no. 201, 42-49; Recherches à Lambèse III: Essais sur le temple d'Esculape, Antiquites africaine, 21, 1985, 35-102.*
4. *Varro. Ling. 6.49. Analiza tek E. Warner, Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae, Leiden, 2004, 2,3.*
5. PWRE. s.v. *Damnatio Memoriae*
6. *J. Lassus, M Luceius Torquatus, legat de 167 a 169, Antiquites Africaines, 1968, 2, 206.*
7. *L. Leschi, Autour de l'Amphithéâtre de Lambèse, Libya a/é, 2, 1, 1954, 171-181.*
8. *Appuleius, De Magia 27. H. Hiller, Lexikon des Aberglaubens, München 1986.*
9. Përmasat e naos-it janë 5 x 5 m, ndërsa bazamentet në *naikos*-et përreth mbi 2.20 m të gjatë. Sipas *M. Janon (Recherches à Lambèse 3. Essais sur le temple d'Esculape, Antiquite Africaine 21, 1985, 99)*, në bibliotekën e Sorbonës, në dosjen *Delamare* ekziston një vizatim kualitativ i depozituar nga *L. Renier*.
10. Grushti i shtetit i *Gaius Avidius Cassius*, i cili nisi aksidentalisht kur u kujtua se Mark Aureli kishte vdekur, përfundoj me vrasjen e tij dhe të birit, shpalljen armik i Romës dhe *Damnatio Memoriae*-n e tij (*Dio Cass, 9.72*).
11. *A. Birley, Marcus Aurelius: A Biography, London and New York, 2001, 174*
12. *J. Wilkes, The Illyrians, Oxford, 1992, 223.*